

Боковня В. М. Либерализация пенитенциарной системы УССР в постсталинский период (1953–1957 гг.).

В статье раскрываются вопросы становления на Украине пенитенциарной системы в постсталинский период и гуманизация отбывания наказания.

Ключевые слова: пенитенциарная система, лишения свободы, заключенные, исправительно-трудовые лагеря.

Vokovnya V. M. Liberalization of the penitentiary system UKRAINE in a Post-Stalin period (1953–1957).

The article covers the issue of formation of Ukraine's penitentiary system postalinisku day and humanization of sentence.

Key words: corrections, prison, prisoners, correctional-labor camps.

Гонтаренко А. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ЦЕРКВА В ТОТАЛІТАРНІЙ СИСТЕМІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті розглядається процес становлення громадянського суспільства в Україні на поч. ХХ століття; взаємодія громадсько-політичних організацій та церкви з державою у післяреволюційний період.

Ключові слова: партія, професійна спілка, рада, громадянське суспільство, державний апарат, тоталітарний режим, церква.

Процес розбудови громадянського суспільства в Україні визвав посилення інтересу до взаємодії його інститутів з державою. Особливу увагу привертає діяльність громадсько-політичних організацій та релігійних об'єднань у післяреволюційний період, а саме: партій, рад, профспілок, церкви та інших організацій. Набуває актуальності мало досліджене питання щодо дотримання радянською владою прав і свобод громадян, віруючих і духовенства, задекларованих у Конституції УСРР. Глибокий аналіз діяльності громадсько-політичних організацій та церкви допоможе розкрити особливості процесу їх становлення та розвитку, дати об'єктивну оцінку їхній діяльності, уникнути багатьох помилок на сучасному етапі розбудови громадянського суспільства та правової держави.

Автор ставить за мету дослідити політику радянської влади щодо дотримання основних прав і свобод громадян в Україні в 20-ті роки ХХ ст.

Формування тоталітарного однопартійного режиму в радянській Росії, що розпочалося одночасно з приходом до влади в країні більшовицької партії внаслідок жовтневого (1917 р.) перевороту, вимагало створення особливої структури органів державної влади і управління, які мали забезпечити всеохоплюючий контроль більшовицького керівництва над усіма сферами суспільного життя. Програма створення інституцій, які мали обстоювати новий режим і забезпечувати його міцність вперше була викладена на VIII з'їзді Російської комуністичної партії більшовиків (далі РКП(б)) у березні 1919 року: "Комуністична партія ставить собі завдання завоювати

вирішальний вплив і повне керівництво в усіх організаціях трудящих: у професійних спілках, кооперативах, сільських комунах і т.д. Комуністична партія особливо домагається проведення своєї програми і свого повного панування в сучасних державних організаціях, якими є Ради. ...РКП повинна завоювати для себе безроздільне панування в Радах і фактичний контроль над усією їхньою роботою“ [2]. Компартійний контроль за урядовою політикою доповнювався і ставав дієвим через організоване включення членів правлячої партії до всіх підрозділів адміністративного апарату. Для зміцнення зв'язку більшовицької партії з державним апаратом, кожен з більшовицької верхівки обіймав одночасно декілька посад. Так, В. Ленін був одночасно вождем партії і головою Ради Народних Комісарів РСФРР, Л. Троцький – членом політбюро ЦК РКП (б) і головою Реввійськради РСФРР, Й. Сталін – членом політбюро ЦК РКП (б) і наркомом у справах національностей.

Більш конкретно окреслив це завдання один з найвпливовіших більшовицьких лідерів Г. Зінов'єв: “Основні питання політики, міжнародні і внутрішні, повинні вирішуватися ЦК нашої партії ..., яка потім проводить через радянські органи ці свої рішення. Проводить, звичайно, вміло, тактовно, не так, щоб наступали на ноги Раднаркому та іншим установам“ [1].

Офіційне формування структур представницької влади розпочалося у березні 1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді Рад, який ухвалив першу Конституцію радянської України. Згідно з Конституцією органами державної влади УСРР проголошувалися Ради (з'їзди рад) робітничих, червоноармійських та селянських депутатів, форма державного і політичного устрою УСРР визначалася як “радянська влада”, а її сутнісний зміст, як “диктатура пролетаріату“, тобто державна влада робітничого класу, що здійснюється в союзі з трудовим селянством. Конституція УСРР 1919 р. визначала, що законодавча влада належить Всеукраїнському з'їздові Рад, а в період між з'їздами – Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітету Рад. Вищим виконавчим органом влади формально незалежної УСРР проголошувався уряд – Рада народних комісарів (далі – РНК). Повноваження Всеукраїнського ЦВК Рад були законодавчо закріплені в статті 10 Конституції УСРР, в якій йшлося про те, що цей орган є носієм усієї повноти влади в республіці у період між всеукраїнськими з'їздами рад, тобто Всеукраїнський ЦВК Рад одночасно був вищим законодавчим, виконавчо-розпорядчим і контролюючим органом УСРР, виразником суверенітету українського народу [6]. Право бути обраним до Всеукраїнського ЦВК Рад надавалося незалежно від віросповідання, національності та осілості громадянам УСРР обох статей, яким на день виборів виповнилося 18 років, за умови, що вони займалися громадсько-корисною працею. Але фактично політична влада належала виключно РКП(б), оскільки більшовиками встановлювався тоталітарний політичний режим. Свавільне поведження більшовиків з елементарними вимогами і нормами демократії показала практика “радянського будівництва“ в Україні у перші місяці 1919 року.

Намагався переконати керівництво УСРР у тому, що воно припускається фатальної помилки, утверджуючи однопартійну диктатуру колишній голова Української Центральної Ради М. Грушевський. У відкритому листі Раднаркому УСРР Х. Чаковському, написаному у листопаді 1921 р., він зауважив, що відмова у легалізації діяльності Української партії соціалістів-революціонерів (далі – УПСР)

фактично закрила йому і його товаришам (лівому крилу УПСР) шлях до повернення на Україну [2].

Про участь у законотворчому процесі представників від робітничого класу і селянства взагалі говорити не доводиться, оскільки вони лише своєю фізичною присутністю на сесіях парламенту та одностайним голосуванням “за” уособлювали владу трудящих.

Внаслідок фактичного злиття партійного та державного апаратів було утворено єдиний компартійно-державний апарат, головною метою функціонування якого стали зміцнення й концентрація влади в руках партійно-радянської номенклатури. Закінченого характеру ця тенденція набула з утвердженням тоталітарного режиму в СРСР в кінці 20-х рр. ХХ ст.

Важливою складовою частиною політичної системи України початку ХХ століття були громадські організації. Наймасовішими з них були профспілки, які у 1922 році об'єднували 1300 тис. осіб, а в 1931 – близько 2500 тис. Кардинальних змін зазнала організаційна структура профспілок у 1920–1921 рр. До того, окремо існували спілки, що об'єднували робітників певної професії, незалежно від місця роботи, а також фабрично-заводські комітети на підприємствах і в установах. Відносини між ними були невизначеними. За таких умов, встановлення контролю державної партії над профспілками наштовхувалося на труднощі. Тому, профспілки було реорганізовано за виробничо-галузевим принципом. Усі працюючі на одному підприємстві або в установі, незалежно від професії, були об'єднані в одну галузеву спілку. До кінця 1921 р. в Україні існувало 24 галузеві спілки, а саме: металістів, залізничників, робітників землі й лісу, освіти і культури та інші [3].

Одночасно з галузевими спілками діяли міжгалузеві територіальні органи, а також губернські, повітові й районні ради профспілок. Функції загальнореспубліканського спілкового органу виконувало Південбюро Всесоюзної центральної ради профспілкових спілок (далі – ВЦРПС). З утворенням СРСР Південбюро ВЦРПС перейменували в Укрбюро ВЦРПС (1924). Створення галузевих і міжспілкових органів дало змогу кардинально впливати на все профспілкове життя. Реорганізація профспілкового апарату була спрямована на послаблення впливу у профспілках соціал-демократів (меншовиків), посилення ролі партії у робітничих організаціях.

Важливим елементом політичної системи були ради. Спочатку до них обирали і представників інших партій. Більшовицьке керівництво вимагало завоювання рад, висунення на всі радянські пости своїх найстійкіших і відданих членів.

У жовтні 1922 р. було видано циркуляр, за яким для керівництва роботою радянських і господарських органів при виконкомах створювались комуністичні фракції, до яких входили всі комуністи – члени виконкомів. Головне їх завдання полягало у впровадженні рішень компартії в діяльність рад.

Дещо складніше, ніж у містах, утверджувалася монополія комуністів на селі, що було зумовлено істотними розбіжностями між селянством і більшовицькою ідеологією та політикою. Селяни були власниками, а більшовики виступали проти приватної власності, не допускали утворення селянських організацій. Для утримання контролю над селом влада вдавалася до різних політичних маневрів. Серед них – розкол села за

майновою ознакою, надання штучних переваг пролетаризованим верствам, маніпуляції з нормами представництва у виборах до рад, багатоступінчастий принцип їх побудови, нещадна боротьба з есерівськими партіями, які претендували на представництво інтересів селян, та ін.

Оскільки більшовикам важко було зразу здійснювати контроль над сільськими радами, вони пішли на утворення у 1920 р. альтернативних радам органів – комітетів незаможних селян (далі – КНС). З їх допомогою партапарат застосував репресії проти заможних селян (“розкуркулювання”), придушував “політичний бандитизм”, викачував зерно з голодуючих місцевостей. Для утримання в покорі КНС у них час від часу проводили чистки, перша з яких відбулася наприкінці 1921 року. Під керівництвом партійних організацій комнезами брали активну участь у перевиборах місцевих рад, усуненні з їх складу “куркульсько-націоналістичних елементів”.

Важливі ідеологічні функції комуністична партія поклала на комсомол. Лише з березня 1921 р. по травень 1922 р. на керівну комсомольську роботу було направлено до 1000 комуністів.

На початку 20-х років комуністи боролися за молодь у суперництві з іншими партіями та організаціями. Так, Українська комуністична партія (УКП) створила свою молодіжну організацію – Українську комуністичну робітничу юнацьку спілку (далі – УКРЮС). Діяли також Єврейська комуністична спілка молоді (далі – Євкомол) (легально), а нелегально чи напівлегально – Російська соціал-демократична спілка робітничої молоді (далі – РСДСРМ), секції молоді при есерівських парторганізаціях, анархістські групи, спілки сіоністської молоді (Єврейська сіоністська спілка молоді – ЄССМ, “Маккабі”, “Паолей-ціон”).

Поширення адміністративних методів керівництва призвело до зниження ролі громадських організацій у суспільному житті. Профспілки фактично злилися з державними органами, перетворилися на слухняний елемент командно-адміністративної системи. Формалізувалась робота й інших організацій.

У структурі партії та держави утворилась певна піраміда влади, яка складалася з трьох основних блоків: політичного керівництва, апарату і безпосередніх виконавців. Стрижнем цієї піраміди була посадова ієрархія та вольова вертикаль: наказ – виконання.

Особливої уваги заслуговує співіснування держави і православ'я в Україні в 20-ті роки ХХ століття. Суперечливість відносин між більшовицькою владою і церквою була закладена в самій Конституції УСРР, яка була прийнята III Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 року. Так, в ч. II п. 20 зазначається, що виборче право надається всім громадянам незалежно від релігії, народності, осілості, стану і т.п., які до дня виборів досягли 18 років. Але повним запереченням вищезазначених положень основного закону країни був п. 21 ч. II, де позбавлялися виборчого права і права бути обраними особи, хоч би вони і входили в одну з вищезазначених категорій [7]. Не могли використати свого громадянського права ченці і духовні настоятелі церков і релігійних культів.

Щоб дискредитувати віруючих влада навіть об'єднувала духовенство з кримінальними злочинцями, самогонщиками. Це був той час, коли саме в церкві і її служителях знаходили прояв ті прагнення, що жили в народі, а духовенство було

носієм християнської моралі. У ті жорстокі часи ні більшовики, ні громадські організації не мали такого впливу на маси як церква. І це, по суті, визнавала влада як у Москві, так і в Україні. Тому і лексика циркулярів РКП(б) і КПУ теж була відповідною: “Найближче завдання пропаганди ... обмежити, викрити, знищити вплив релігії та релігійних обрядів на маси” [4].

Кінцевою метою радянської влади були репресії, порушення загальнолюдських цінностей і церковної моралі і знищення релігії і церкви, уособленням яких були її служителі і паства.

Хвиля масових репресій на Україні в 20–30-х роках ХХ ст. йшла в руслі державної політики більшовицької влади. Так, в березні 1922 р. В. Ленін наголошував, що чим більше “представників реакційного духовенства вдасться розстріляти, тим буде краще” [5].

Отже, партійно-радянська організація суспільства сформувала величезний бюрократичний механізм, який разом із системою надзвичайних органів, що діяли швидко і нерідко протизаконно, гарантував певну стабільність у державі. Відсутність демократичних свобод, гласності, відкритості в політиці забезпечувала високу ефективність пропагандистсько-ідеологічних заходів з обробки свідомості людей. У такому ідейно-політичному, психологічному контексті поступово формувався тоталітарний режим, який почав жорстко контролювати всі аспекти життя суспільства і кожної людини. Монополізація влади, політичне беззаконня фактично усунули трудящих від влади, від власності, поставили їх у підневільне становище перед державою, яка ставала монополієм їх експлуататором.

Використані джерела:

1. Білокін С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – Т. 1. – К., 1999. – 447 с.
2. Дмитрасевич Н. О. Становлення та функціонування органів представницької влади в УСРР (1919–1922 рр.) // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 44-49.
3. Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні як атрибута латентної державності // Політичні читання. – 1992. – № 2. – С. 75-100.
4. Пащенко В. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. – К., 1993. – 188 с.
5. Потапова О. Політика більшовицької влади щодо православної церкви і віруючих в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. (на матеріалах Північно-східного регіону) // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 6: Істричні науки. – Вип. 1. – К., 2004. – С. 115-119.
6. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія Української конституції. – К., 1993. – 192 с.
7. Уткін О. Держава і церква. Правове регулювання // Віче. – 1996. – № 12. – С. 132-141.

Гонтаренко А. И. Гражданско-политические организации и церковь в тоталитарной системе 20-х годов XX столетия.

В статье рассматривается процесс становления гражданского общества в Украине в начале XX столетия; взаимодействие гражданско-политических организаций и церкви с государством в период после революции.

Ключевые слова: партия, профессиональный союз, совет, гражданское общество, государственный аппарат, тоталитарный режим, церковь.

Gontarenko A. I. The grazhdansko-political organizations and church in totalitarian system of 20th years XX centuries.

In article process of formation of a civil society in Ukraine in beginning XX of century is considered; interaction of the grazhdansko-political organizations and church with the state in during the period after revolution.

Key words: party, trade union, council, civil society, machinery of state, totalitarian mode, church.

Лебедев Д. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-ЛІКАРІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Участь українських вчених-лікарів у державному відродженні та розбудові самої державності широка і всебічна. Серед них було чимало національно свідомих патріотів, які боролися за самостійну Україну або з піднесенням зустріли революцію і відновлення української державності. Українські лікарі не обмежувались у своїй праці суто фаховою, організаційно-оздоровчою діяльністю чи роботою в медично-науковому секторі державного будівництва. Поруч із лікарями-політиками до будівництва Української держави і системи охорони здоров'я приступило багато лікарів-професіоналів та громадських діячів, що сформувалися у лавах земської, міської й університетської медицини і зробили свій внесок у становлення і розвиток соціальної медицини.

Ключові слова: система охорони здоров'я, українські вчені-лікарі, діяльність, Українська Народна Республіка, патріотизм, медичні організації.

В Україні, яка надовго була позбавлена своєї державності, не існувало умов для такого розвитку медичних наук, як у країн, що її мали. Лікарські наукові організації та установи, навчальні заклади, науково-практичні видання довгий час були переважно в руках російських, польських, австрійських фахівців, використовували їхню мову, орієнтувалися на Петербург, Варшаву, Відень, їхні традиції та пріоритети [1, с. 146].

На початку ХХ століття на українських землях, переважно у Києві, працювали національно свідомі українські вчені-лікарі, котрі створили Медичну секцію Українського Наукового товариства (УНТ, 1910), видавали перші українські медичні часописи, підготували перші українські медичні словники, підручники, монографії, наукові збірники. Багато з них за десятиріччя праці сформували зі своїми учнями та співробітниками потужні наукові центри, які стали першими українськими національними науково-медичними школами. Серед них – отоларингологічна школа проф. О. Пучківського, патолого-анатомічна – П. Кучеренка, гістологічна – О. Черняхівського, Г. Іваницького, офтальмологічна – М. Левітського, акушерсько-гінекологічна – О. Крупського, дермато-венерологічна – О. Тижненка, мікробіологічна – М. Нешадименка, геронтологічна – І. Базилевича, фізіолого-біохімічна – В. Радзімовської та ін.

У Львові були засновані Лікарська комісія Наукового товариства ім. Шевченка і перше українське науково-медичне видання “Лікарський збірник”, ще у 1910–1914 рр. започатковано видання у приватних школах медичних дисциплін українською мовою